

О.В. Смагло, аспір.

Житомирський державний технологічний університет

УДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ ОЦІНЮВАННЯ РИЗИКІВ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ ЗЛОЧИННИХ ДОХОДІВ ПРИ ЗДІЙСНЕННІ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

(Представлено д.е.н., проф. Петруком О.М.)

Досліджуються особливості оцінки ризику легалізації злочинних доходів та фінансування тероризму. Автором запропоновано здійснювати комплексну оцінку ризику легалізації злочинних доходів з урахуванням критеріїв за ризиком клієнта, за ризиком (країни) контрагента, за ризиком суб'єкта первинного фінансового моніторингу та за ризиком фінансової операції (послуги). Розроблено порядок розрахунку рівня комплексного ризику легалізації злочинних доходів фінансової операції (послуги) та обґрунтовано питому вагу кожної групи критеріїв, що беруться до розрахунку. За результатами оцінки комплексного ризику легалізації злочинних доходів фінансової операції (послуги) присвоюється низький, середній, високий або дуже високий рівень ризику. Запропоновано повідомляти Держфінмоніторингу про всі фінансові операції (послуги) з високим та дуже високим рівнем ризику, незалежно від того чи підлягає операція обов'язковому фінансовому моніторингу, чи ні. Внесені пропозиції дозволять підвищити ефективність фінансового моніторингу за рахунок посилення контролю за фінансовими операціями з високим рівнем ризику легалізації доходів суб'єктами первинного фінансового моніторингу, які їх здійснюють.

Ключові слова: *фінансовий моніторинг; суб'єкт первинного фінансового моніторингу; ризик легалізації злочинних доходів.*

Постановка проблеми. Сучасне суспільство характеризується високим рівнем розвитку інформаційних технологій та сфери послуг. Досить часто за значними фінансовими потоками не відбувається товарообмін, що дає підстави для здійснення злочинної діяльності у сфері фінансів, яку важко відстежити та попередити. Міжнародне

співтовариство з метою мінімізації негативних наслідків відмивання брудних коштів і фінансування тероризму щорічно розробляє й удосконалює стандарти та методичні рекомендації щодо організації нагляду, та контролю у сфері протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, яка отримала назву фінансовий моніторинг. Останні розробки світової спільноти у сфері протидії легалізації злочинних доходів пов'язані з системою оцінювання ризиків легалізації злочинних доходів. Окремі рекомендації щодо оцінки ризиків легалізації кримінальних доходів знайшли відображення й у національному законодавстві. Однак на сьогодні відсутня цілісна система оцінювання ризиків легалізації злочинних доходів, а сам рівень ризику визначається суб'єктивно уповноваженими особами суб'єкта первинного фінансового моніторингу, що значно знижує ефективність фінансового моніторингу.

Аналіз результатів останніх досліджень і публікацій. Окремі питання організації фінансового моніторингу досліджували у своїх працях такі науковці, як: О.І. Барановський, О.М. Бережний, С.А. Буткевич, В.І. Грушко, С.О. Дмитров, І.І. Д'яконова, А.В. Єжов, С.В. Коваленко, О.Є. Користін, О.В. Кузьменко, С.В. Леонов, Т.А. Медвідь, Н.В. Синюгіна, О.О. Куришко та інші. Однак на сьогодні відсутні цілісні системи оцінки ризику легалізації злочинних доходів, які дають можливість чітко визначити ризик конкретної фінансової операції з урахуванням усіх можливих факторів, крім того, методика оцінювання ризиків легалізації злочинних доходів за визначеними законодавством рекомендаціями розробляється кожним суб'єктом первинного фінансового моніторингу окремо, що призводить до того, що одна й та сама операція різними суб'єктами первинного фінансового моніторингу може бути наділена різним рівнем ризику.

Мета дослідження полягає у розробці цілісної системи оцінювання ризиків легалізації злочинних доходів із врахуванням факторів впливу при здійсненні зовнішньоекономічної діяльності.

Викладення основного матеріалу. Глобалізаційні та інтеграційні процеси, стрімкий розвиток інформаційних

технологій призвели до того, що проблема легалізації злочинних доходів вийшла на міжнародний рівень. Так, за даними підрозділу фінансової розвідки Канади (FINTRAC), щорічний обсяг злочинних доходів у світі коливається в межах 590 млрд.–1,5 трлн доларів США [8]. З метою об'єднання зусиль у протидії легалізації злочинних доходів і фінансуванню тероризму було створено низку міжурядових організацій, основною метою функціонування яких є гармонізація національних систем фінансового моніторингу, міжнародний обмін досвідом у сфері протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, та фінансування тероризму, підвищення кваліфікації працівників підрозділів фінансової розвідки країн-учасниць, міжнародний обмін інформацією. Україна активно долучається до співпраці з міжурядовими організаціями у сфері протидії легалізації злочинних доходів та фінансування тероризму, а також до співпраці з підрозділами фінансових розвідок зарубіжних країн з метою обміну інформацією та досвідом. Результатами такої співпраці стало створення підрозділу фінансової розвідки в Україні (Держфінмоніторинг), значне удосконалення законодавчої бази у сфері протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом.

Однак оцінка ризиків легалізації злочинних доходів не здійснюється на підставі чіткої методології, а лише визначається на основі рекомендованих FATF критеріїв. Крім того, отримана оцінка ризику легалізації злочинних доходів враховується лише в системі ризик-менеджменту суб'єктів первинного фінансового моніторингу і не є підставою для подання інформації до Держфінмоніторингу про операцію, яка хоча б за одним критерієм характеризується високим рівнем ризику легалізації злочинних доходів.

На нашу думку, необхідність системи оцінювання ризиків легалізації злочинних доходів є беззаперечною. Однак така система має бути цілісною, тобто надавати оцінку ризику легалізації злочинних доходів конкретній фінансовій операції із врахуванням усіх можливих критеріїв. Така оцінка ризиків дозволить своєчасно виявляти підозрілі фінансові операції та тримати під контролем їх ініціаторів, а у випадку високого рівня ризику призупиняти операцію та перевіряти на предмет

наявності дій щодо легалізації злочинних доходів чи фінансування тероризму.

На нашу думку, комплексна система оцінки ризику легалізації злочинних доходів у сфері зовнішньоекономічної діяльності має містити такі елементи:

- ризик клієнта;
- ризик контрагента (країни контрагента);
- ризик суб'єкта первинного фінансового моніторингу;
- ризик фінансової операції (банківського продукту, страхового продукту тощо).

Таким чином, комплексний рівень ризику конкретної фінансової операції визначатиметься за формулою середньозваженого значення ризику за визначеними критеріями. Однак окремого обґрунтування потребує порядок визначення питомої ваги кожного із запропонованих факторів ризику. Якщо припустити, що можливість реалізації ризику легалізації відмивання злочинних доходів рівнозначно залежить від усіх чотирьох факторів (ризик клієнта; ризик контрагента (країни контрагента); ризик суб'єкта первинного фінансового моніторингу; ризик фінансової операції), то питома вага кожного з факторів ризику буде складати 25 %. Проте зазначені фактори можуть характеризуватися різними рівнями впливу на реалізацію ризику легалізації злочинних доходів. На нашу думку, в основу визначення питомої ваги впливу кожного з зазначених вище факторів варто покласти суб'єктивно-об'єктивний підхід. Сутність такого підходу полягає в тому, що відмивання злочинних доходів – це, як правило, свідомі дії власника злочинних доходів і тих суб'єктів, які йому сприяють. Зокрема, ризик клієнта реалізовується в тому випадку, якщо клієнт свідомо намагається легалізувати доходи, отримані злочинним шляхом. Ризик контрагента, що може визначатися через ризик країни контрагента, є похідним від ризику клієнта, адже саме клієнт обирає країну, з якою встановлює економічну взаємодію, та представника цієї країни, з яким встановлює торговельні чи фінансові відносини. Тому, на нашу думку, питома вага фактора ризику клієнта має бути більшою, ніж питома вага фактора ризику контрагента (країни контрагента).

Ризик фінансової операції сам по собі є об'єктивним фактором, оскільки в процесі здійснення одних фінансових операцій достатньо легко здійснювати нелегальні дії з грошовими коштами та іншими активами (переказ коштів, операції з готівкою), а інших – практично неможливо (міжнародний акредитив). Тому одним фінансовим операціям буде об'єктивно відповідати вищий рівень ризику (залежно від того, як часто дана фінансова операція використовується для відмивання злочинних доходів), а іншим – низький рівень ризику. Крім того, вибір виду фінансової операції, що супроводжує зовнішньоекономічну діяльність, залежить від клієнта. Тобто, маючи за мету легалізацію злочинних доходів, клієнт свідомо обере той вид фінансової послуги, який характеризується вищим ризиком легалізації злочинних доходів. Тобто, ризик фінансової послуги, в певному розумінні, теж є похідним від ризику клієнта, а отже й його питома вага в розрахунку комплексного ризику має бути меншою.

Ризик суб'єкта первинного фінансового моніторингу, з одного боку, є об'єктивним (якщо порівнювати різні фінансові та нефінансові інститути, послуги яких використовуються для легалізації злочинних доходів) та суб'єктивним з іншого, оскільки вид фінансового інституту обирає клієнт, а у випадку змови клієнта та суб'єкта первинного фінансового моніторингу клієнта, що його обслуговує, суб'єктивний ризик притаманний останньому, оскільки його керівники (працівники) свідомо сприятимуть здійсненню операцій з відмивання злочинних доходів. Тому, на нашу думку, питома вага ризику суб'єкта первинного фінансового моніторингу має бути меншою за питому вагу ризику клієнта, який однак більшою питомою ваги ризиків фінансової операції та контрагента.

Виходячи з наведеного вище обґрунтування, рівень комплексного ризику конкретної фінансової операції (яка належить до/супроводжує зовнішньоекономічну діяльність) буде розраховуватися за формулою середньозваженого значення визначених ризиків:

$$R_k = 0,5 \times R_{кл} + 0,15 \times R_{контр} + 0,15 \times R_{фп} + 0,2 \times R_{спфм}, \quad (1)$$

де R_k – рівень комплексного ризику відмивання злочинних доходів фінансової операції; $R_{кл}$ – рівень ризику клієнта; $R_{контр}$ – рівень ризику контрагента (країни контрагента); $R_{фп}$ – рівень ризику фінансової послуги (операції); $R_{спфм}$ – рівень ризику суб'єкта первинного фінансового моніторингу.

Застосування запропонованої формули можливе у випадку отримання числових значень рівнів ризику клієнта, його контрагента (країни контрагента), фінансової послуги, суб'єкта первинного фінансового моніторингу.

За результатами розрахунку комплексного рівня ризику фінансової операції запропоновано використовувати такі значення рівнів ризику (табл. 1).

Таблиця 1

Визначення рівня ризику легалізації незаконних доходів фінансової операції залежно від значення показника комплексного рівня ризику

Значення показника комплексного рівня ризику фінансової операції	Рівень ризику легалізації злочинних доходів
0–0,35	Низький
0,36–0,60	Середній
0,61–0,89	Високий
0,90–1,00	Дуже високий

Практичне застосування розрахунку рівня комплексного ризику легалізації злочинних доходів конкретної фінансової операції дозволить підвищити ефективність фінансового моніторингу зовнішньоекономічної діяльності за рахунок посиленого контролю за фінансовими операціями, що характеризуються високим і дуже високим рівнем комплексного ризику легалізації злочинних доходів. Зокрема, пропонуємо за результатами розрахунку рівня комплексного ризику легалізації злочинних доходів за конкретною фінансовою операцією вживати такі заходи. У разі, якщо комплексний ризик фінансової операції потрапив у діапазон високого та дуже високого рівня ризику – суб'єкт первинного фінансового моніторингу зобов'язаний повідомити про таку операцію

Держфінмоніторинг. У разі, якщо комплексний ризик фінансової операції потрапив у діапазон середнього рівня ризику – суб'єкт первинного фінансового моніторингу зобов'язаний посилити контроль за клієнтом, який ініціював таку фінансову операцію, та вжити заходів щодо зниження рівня ризику. У разі, якщо комплексний ризик фінансової операції потрапив у діапазон низького рівня ризику – суб'єкт первинного фінансового моніторингу не вживатиме жодних дій.

Оцінка рівня ризику за кожним окремим критерієм має також здійснюватися в межах запропонованих значень рівнів ризику легалізації: від 0 до 1.

Деталізація критеріїв за типом клієнта, за географічним розташуванням країни реєстрації клієнта і його контрагента, а також за видом товарів і послуг має здійснюватися з урахуванням рекомендацій FATF та положень чинного законодавства.

Зокрема, оцінювання ризику за типом клієнта здійснюється за такими критеріями, якщо клієнт:

- є публічним діячем або пов'язаною з ним особою;
- є клієнтом, щодо якого існують сумніви у достовірності поданих ним документів або раніше наданих ідентифікаційних даних;
- надає неправдиві ідентифікаційні дані;
- не надає суб'єкту відомостей, передбачених законодавством та відповідними внутрішніми документами суб'єкта;
- не відповідає вимогам до рейтингів фінансової надійності (стійкості) страховиків та перестраховиків-нерезидентів, що встановлюються Державною комісією з регулювання ринків фінансових послуг України;
- є неприбутковою або благодійною організацією (крім благодійних організацій, що діють під егідою міжнародних організацій);
- надає послуги з обміну валют та/або переказу грошових коштів (крім банківських установ);
- є суб'єктом господарювання, що проводить лотереї та азартні ігри, у тому числі казино, електронне (віртуальне) казино;

- має структуру, яка ускладнює процес ідентифікації справжнього власника чи вигодоодержувача;

- є акціонерним товариством, що здійснило випуск акцій на пред'явника;

- є іноземним підприємством, контроль та керівництво яким здійснюється за довіреністю;

- є підприємством, про яке з надійних джерел відомо, що воно не знаходиться за місцем державної реєстрації, не надає передбачену законодавством звітність і вартість його чистих активів є меншою за статутний капітал [5].

Також, згідно з чинним законодавством, клієнту присвоюється високий рівень ризику, якщо останній належить до переліку осіб, які пов'язані зі здійсненням терористичної діяльності або щодо яких застосовано міжнародні санкції.

Оцінювання ризику за географічним розташуванням країни реєстрації клієнта або установи здійснюється щодо клієнта або установи країна походження та/або реєстрації яких, країна надходження чи переказу коштів яким (якими), країна розташування банку контрагента яких, країна походження, реєстрації контрагента яких є країною, про яку з надійних джерел відомо, що вона:

- не виконує або неналежним чином виконує рекомендації міжнародних, міжурядових організацій, задіяних у сфері боротьби з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванням тероризму;

- зарахована КМУ до переліку офшорних зон;

- підтримує міжнародну терористичну діяльність [5].

Крім того, чинним законодавством встановлено низку критеріїв оцінки рівня ризику за видом товарів і послуг. На нашу думку, стандартний рівень ризиків фінансових операцій у розрізі суб'єктів первинного фінансового моніторингу має встановлюватися Держфінмоніторингом на поточний рік залежно від того, як часто ті чи інші операції використовувалися для відмивання злочинних доходів у попередньому році. Коригування рівнів ризику (в бік підвищення) фінансових операцій (послуг) може здійснюватися суб'єктом первинного фінансового моніторингу, який їх наводить (надає), виходячи із того, наскільки часто ту чи іншу

фінансову операцію його клієнти намагалися провести з метою відмивання злочинних доходів та фінансування тероризму за статистичними даними попереднього року.

Впровадження стандартних рівнів ризику фінансових операцій дозволить мінімізувати можливості змови суб'єкта первинного фінансового моніторингу та його клієнта з метою відмивання злочинних доходів. Крім того, маючи за мету легалізацію злочинних доходів, клієнт, як правило, погодиться (запропонує) сплатити вищу комісію чи понести додаткові затрати на проведення фінансової операції. Тому у суб'єктів первинного фінансового моніторингу завжди виникатиме «спокуса» знизити рівень ризику фінансової операції з метою її проведення та отримання більшого доходу. Впровадження стандартних рівнів ризику фінансових операцій унеможливить зниження реального ризику відмивання злочинних доходів за фінансовими операціями суб'єктами первинного фінансового моніторингу; а впровадження обов'язкової норми щодо повідомлення Держфінмоніторингу про операції з високим і дуже високим рівнем ризику унеможливить проведення такої операції без додаткових заходів перевірки.

Крім рекомендованих FATF критеріїв ризику, запропоновано також враховувати ризики за суб'єктами первинного фінансового моніторингу. Зважаючи на те, що оцінку ризику суб'єкта первинного фінансового моніторингу буде здійснювати сам суб'єкт, доцільно буде також запровадити стандартний рівень ризику суб'єктів первинного фінансового моніторингу. Стандартний ризик суб'єкта такого моніторингу встановлюватиметься Держфінмоніторингом на поточний рік на підставі опрацювання статистичних даних за попередній рік наскільки часто послуги того чи іншого виду суб'єкта первинного фінансового моніторингу намагалися використати з метою легалізації доходів.

Деякі науковці вже визначають важливість впливу на сукупний ризик легалізації злочинних доходів ризиків внутрішніх ризиків суб'єктів первинного фінансового моніторингу [3, с. 65–81], [1, с. 89–103], однак запропоновані ними методики врахування ризиків суб'єкта первинного фінансового моніторингу враховуються переважно в системі управління сукупним ризиком комерційного банку, однак не

враховуються при визначенні комплексного ризику легалізації злочинних доходів конкретної фінансової операції. На нашу думку, оцінка рівня ризику за суб'єктом первинного фінансового моніторингу має здійснюватися на базі стандартного ризику за типом суб'єкта первинного фінансового моніторингу, що встановлюватиметься Держфінмоніторингом, та з врахуванням внутрішніх ризиків конкретного суб'єкта первинного фінансового моніторингу. Рекомендації щодо врахування ризику легалізації злочинних доходів за суб'єктом первинного фінансового моніторингу дозволить не лише удосконалити та деталізувати критерії сукупного ризику конкретної фінансової операції, яка є підозрілою; а й посилити контроль за суб'єктами первинного фінансового моніторингу, які через дію внутрішніх факторів часто порушують норми законодавства щодо протидії легалізації злочинних доходів.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, проведене дослідження свідчить про наявність значних фінансових правопорушень, пов'язаних із здійсненням зовнішньоекономічної діяльності (ЗЕД). Сприятливі умови для відмивання злочинних доходів у сфері зовнішньоекономічної діяльності створює низка факторів: відмінність у законодавстві країн-учасниць ЗЕД, відсутність чітко визначених операцій у сфері ЗЕД, що підлягають фінансовому моніторингу; розпорошеність наглядових функцій між суб'єктами державного фінансового моніторингу, наявність корупційних схем між суб'єктами ЗЕД та органами ДФС, а також між суб'єктами ЗЕД та суб'єктами первинного фінансового моніторингу. Підвищити ефективність фінансового моніторингу ЗЕД можна шляхом удосконалення системи оцінювання ризиків легалізації злочинних доходів. Автором запропоновано здійснювати комплексну оцінку ризику легалізації, враховуючи критерії за ризиком клієнта, за ризиком (країни) контрагента; за ризиком суб'єкта первинного фінансового моніторингу та за ризиком фінансової операції (послуги). Запропоновано порядок розрахунку комплексного ризику легалізації злочинних доходів за конкретною фінансовою операцією з урахуванням усіх критеріїв ризику та обґрунтуванням питомої ваги кожного критерію, що береться до розрахунку. Внесені пропозиції дозволять підвищити ефективність фінансового моніторингу за

рахунок обов'язкового повідомлення Держфінмоніторингу у разі високого та дуже високого ризику операції за комплексним ризиком легалізації злочинних доходів, навіть якщо вона не підлягає обов'язковому фінансовому моніторингу. Подальші дослідження варто спрямувати на розробку методичного забезпечення розрахунку рівня ризику за кожним із критеріїв.

Список використаної літератури:

1. *Ващенко О.М.* Фінансово-економічний механізм національної системи протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.08 / *Ващенко Олександр Миколайович* ; Національний банк України, Державний вищий навчальний заклад «Українська академія банківської справи Національного банку України» ; наук. кер. *Єніфанов А.О.* – Суми, 2013. – 167 с.
2. Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» від 14.10.2014 р., № 1702-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1702-18>.
3. *Куришко О.О.* Національна система фінансового моніторингу в Україні : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.08 / *Куришко Олександр Олександрович* ; Національний банк України, Державний вищий навчальний заклад «Українська академія банківської справи Національного банку України» ; наук. кер. *Леонов С.В.* – Суми, 2013. – 256 с.
4. Моделювання оцінки ризиків використання послуг банків або їх структурних одиниць з метою легалізації кримінальних доходів або фінансування тероризму : монографія / *С.О. Дмитров, О.В. Меренкова, Л.Г. Левченко, Т.А. Медвідь* ; за заг. ред. *О.М. Бережного.* – Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2008. – 75 с.

5. Наказ Держфінмоніторингу України «Про затвердження Критеріїв ризику легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансування тероризму» від 03.08.2010 р., № 126 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0909-10>.
6. Наказ Держфінмоніторингу України «Про затвердження Методичних рекомендацій суб'єктам первинного фінансового моніторингу "Управління ризиками щодо відмивання злочинних доходів та фінансування тероризму"» від 04.08.2008 р., № 157 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.sdfm.gov.ua/content/file/Nak-157-Ryzyky.htm>.
7. Наказ Держфінмоніторингу України «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо організації внутрішнього фінансового моніторингу в банках із застосуванням підходу, заснованого на ризиках» від 09.10.2009 р., № 143 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.sdfm.gov.ua/content/file/site_docs/2009/17.12.09/petia/Ryz-bank.htm.
8. Офіційний сайт Financial Transaction and Report Analysis Center [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.fintrac.gc.ca/fintrac-canafe/definitions/money-argent-eng.asp>.
9. *Петрук О.М.* Зарубіжний досвід організації фінансового моніторингу та перспективи його впровадження в Україні / *О.М. Петрук, О.В. Смагло* // *European cooperation scientific approaches and applied technologies*. – 2015. – № 2 (2). – Р. 89–99.
10. Постанова НБУ «Про затвердження Положення про здійснення банками фінансового моніторингу» від 26.06.2015 р., № 417 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0417500-15>.

СМАГЛО Ольга Володимирівна – аспірант кафедри економіки Житомирського державного технологічного університету.

Наукові інтереси:

– теоретичні та методичні аспекти фінансового моніторингу зовнішньоекономічної діяльності.

E-mail: olyasmaglo@mail.ru.

Стаття надійшла до редакції 23.07.2015.